

“כל נדרי ופולמוסי”

מתוך “ליקוטי שמואל”

מלקט ועורך ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

כל נדרי ופולמוסי

נועם פלאי - היסטוריה יהודית

ישנם דברים שזר לא יהיה מסוגל להבין; כמו למשל מקומה המיוחד של אמירת "כל נדרי" בפתחו של יום הכיפורים. במבט שטחי, מדובר בסך הכל בטקסט פורמלי של התרת נדרים, מן מקצה שיפורים אחרון שנועד להסיר מעט מן החובות, רגע לפני כניסתו של זמן סליחה וכפרה. אך מבט זה מחמיץ את מקומו החשוב שנודע לקטע זה בסדר התפילה של יום הכיפורים.

מקורה של התפילה העתיקה אינו מוסכם על הכל. בעוד ר' אייזיק טירנא, בעל "ספר המנהגים", נקט ש"כל נדרי" נתקנה בבבל – כפי שלכאורה ניתן להסיק מהשפה ארמית שבה היא נאמרת – היו כאלה (כדוגמת השיטה מקובצת בנדריים) שיחסו את חיבור התפילה דווקא לאנשי כנסת הגדולה. מעניין לציין שהנוסח העתיק ביותר המצוי בידנו של תפילה זו הוא הנוסח המופיע בסדר רב עמרם גאון, ושם אכן לשונה עברית.

יהיה מקורה אשר יהיה, דרכה של התפילה אל קאנון התפילות של עם ישראל לא הייתה מובנת מאליה. המנהג עצמו – שנראה כמו התרה קולקטיבית של הנדרים – אינו עומד לכאורה בתנאים שמציבה ההלכה להתרת הנדר. התרת הנדר צריכה לפתוח בחרטה שתספק עילה לביטול הנדר מפרע, ואילו נוסח כל נדרי אינו מזכיר חרטה כזו. בנוסף, ההתרה צריכה להיעשות בפני שלשה הדיוטות או יחיד מומחה, ואילו כאן הנודר עצמו הוא זה שמתיר את הנדר .

מסיבות אלו נקט רבנו תם – [1] ובעקבותיו ראשונים נוספים – שאמירת כל נדרי לא נועדה להתיר את הנדרים למפרע (ולכן לא צריך, לשיטתו, לומר: "מיום כיפורים שעבר", בניגוד לדעת ראב"ן, [2]) אלא למנוע מהנדריים הבאים לחול מכאן ולהבא. לפי שיטה זו, מנהג אמירת כל נדרי נשען על דברי הגמרא בנדריים: "הרוצה שלא יתקיימו נדריו כל השנה יעמוד בראש השנה ויאמר: 'כל נדר שאני עתיד לידור יהא בטל [3]'. "הגמרא אמנם קבעה את ראש השנה כזמן המתאים לאמירת התנאי, בעוד המנהג הוא לומר "כל נדרי" דווקא בערב יום הכיפורים, אבל תוספות מציינים ש"אשכחן יום הכיפורים דאקרי ראש השנה", כשהם מפנים לפסוק מספר יחזקאל:

"בראש השנה בעשור לחודש" (אנו למעשה נוהגים לעשות התרת נדרים ומסירת מודעה גם בערב ראש השנה, מלבד ביום הכיפורים) [4]. כמו כן, הם מנמקים את סיבת קביעתו של יום הכיפורים כזמן המתאים ביותר מאחר וביום הכיפורים "איכא כנופי טובא" – כלומר, יותר אנשים מתכנסים בבית הכנסת ביום הכיפורים. ראשונים אחרים הציעו אפשרות נוספת לבאר את המנהג. לדבריהם אין מדובר בהתרה למפרע או בקבלה מכאן ולהבא, אלא בחרטה ובקשת מחילה על הנדרים שהופרו. [5]

בעיות הללו ואחרות הביאו לכך שרבו המתנגדים למנהג זה. כך למשל התבטא רבנו אהרן הכהן, מחכמי פרובנס במאה הי"ד ומחבר ספר ה"כלבו":

כבר גלינו דעתנו ופרשנו שאין לומר כל נדרי כלל, ומה מועלת ההתרה למי שמתנה לאחר נדרו שיהא בטל? וכבר שמענו מההיא שמעתא דנדרים שאין למנהג הזה שום שורש שאין מבטלין הנדרים בכך ואין בו ממש [...] ואין אנו מפירין נדרים ולא נוהגין להפר בין בר"ה בין ביום הכפורים, ולא שמענו מרבותינו שהיו נוהגין זה כל עיקר [6].

גם רב נטוראי גאון מוסר שאמנם הוא שמע על המנהג שהתפשט ב"שאר ארצות" להתיר נדרים בערב ראש השנה וביום הכיפורים, "אבל אנו לא ראינו ולא שמענו מרבותינו ז"ל."

התנגדותם של אותם החכמים לא מנעה את התפשטות המנהג, ועד היום "כל נדרי" יודעה כתפילה שבה נוטלים חלק גם אנשים שאינם פוקדים את בית הכנסת באופן תדיר. לא בכדי נפתחת אמירת כל נדרי בהכרזה: "אנו מתירין להתפלל עם העבריינים". סמיכות הכרזה זו לאמירת כל נדרי מרמזת אולי שתכליתה של התפילה אינה מסתכמת רק בצמצום סך האיסורים הכללי של הציבור על ידי התרתן של הנדרים למפרע או מניעתן של נדרים אחרים לחול להבא, אלא נושאת בחיקה משמעויות נוספות.

התקפה אחרת נגד המנהג הגיעה דווקא מבחוץ, מאנטישמיים נוצריים שביקשו להבאיש את ריחם של היהודים בציבור. הנוצרים נהגו להציג את אמירת כל נדרי

כהוכחה לכך שהיהודי המצוי הינו שקרן פתלוגי, וששקר זה מעוגן אף במסורת ההלכתית כביכול. כבר המומר ניקולס דונין – שהיה אחראי לוויכוח עם רבנו יחיאל מפריס ולשריפת התלמוד שבאה בעקבותיו – ניסה לעשות שימוש בטענה זו במהלך הוויכוח. כעשרים שנה מאוחר יותר הטענה מוחזרה על ידי מומר אחר, פאבלו כריסטיאני, שמהלך ויכוחו עם הרמב"ן בברצלונה.

הדים לפולמוס היהודי-נוצרי השתמרו עוד במאה התשע עשרה, כאשר הרפורמים החליטו לבטל את אמירת כל נדרי על מנת למצוא חן בעיני השלטונות הנוצרים. כל נדרי נתקנה באופן כזה שיאפשר גם לעבריינים לבוא בקהל, אמנם מסתבר שהרפורמים לא היו מעוניינים לקבל את המחווה. לויתור על תפילת כל נדרי היה אפוא פן סמלי: תפילה זו הייתה הטקס המאחד שהכניס לכפיפה אחת יהודים מכל הגוונים, והרפורמים שביטלו תפילה זו דחקו לימים את הקהילות האורתודוקסיות בגרמניה ובהונגריה עד שהאחרונים נאלצו לפרוש ולייסד קהילות נבדלות, במה שכונה: "הקרע שלא נתאחה."

למרות זאת, גם בימים הללו התברר שכל נדרי יכולה לשמש השראה כגורם מאחד – ומי שמספר לנו על כך הוא, באופן מפתיע, נוצרי. בשנת 1870, במהלך מלחמת פרוסיה-צרפת צרו כוחות גרמניים על העיר הצרפתית מץ ובין החיילים היו לא מעט יהודים. הצייר הנוצרי הרמן יונק ביקש לתאר את אחוות הלוחמים ששררה בקרב זה, ולשם כך צייר את מעמד כל נדרי שהתקיים בזמן המצור. יונק עצמו שאב ביצירותיו השראה רבה מהצייר היהודי מוריץ דניאל אופנהיים. עותק של הציור חולק לכל אחד מהחיילים שהשתתפו בקרב – יהודים ונוצרים כאחד. הציור עותר במשפטים שנכתבו בעברית ובגרמנית, שביקשו להעביר מסר של אחווה בין הלוחמים הגרמניים – יהודים ונוצרים כאחד. ייקח לגרמניה קצת יותר משישים שנה עד שהיא תחליט להתיר את הנדר הזה ולהאשים את היהודים בעלילת "נעיצת הסכין בגב."

[1] תוספות נדרים כג, ב.

[2] הובאה בהגהות מיימוניות סוף הלכות שביתת עשור.

[3] שם.

[4] מ, א.

[5] שיטה מקובצת, נדרים שם.

[6] כלבו, סימו ס"ח.